

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.20>

УДК 81'42+177

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ МОРАЛЬНОГО ДИСКУРСУ В КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ СТУДЕНТІВ

РОМАНЧУК

Світлана Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики;
Український гуманітарний інститут,
докторантка кафедри української
мови Національного педагогічного
університету
імені М.П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9. м. Київ, 01001;
e-mail: svitlor2017@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5737-2951

Svitlana

ROMANCHUK,

candidate of philological sciences,
associate professor, Associate
Professor of the Department of
Journalism;
Ukrainian Institute of Arts and Sciences,
PhD student of the Department of
Ukrainian Language of the National
Pedagogical University named after
M.P. Drahomanova,
9 Pyrohova St., Kyiv, 01001;
e-mail: svitlor2017@ukr.net

У науковій розвідці запропоновано аналіз морально-го аспекту мовної особистості студентів, реалізованого в їхній комунікативній поведінці. Стверджено, що загальною когнітивною базою сучасної моралі є духовна культура народу, його мова, яка акумулює світогляд, історичний досвід, виховання в сім'ї, у школі тощо.

Звернено увагу на автокомунікацію суб'єкта, кореляцію «внутрішньої мови» особистості й самопрезентації моральної свідомості, осмислення власної поведінки та досвіду. Доведено, що когнітивний аспект моральної сфери життя пов'язаний із встановленням значення цінностей, укладених у концептах моральної свідомості студентів, та репрезентований у їхній комунікативній поведінці.

Ключові слова: моральний дискурс, комунікативна поведінка, когнітивний аспект.

Розвиток лінгвістичного напрямку у філософії позначився на актуалізації дискурсивного аналізу як нової методології дослідження культурних, історичних, соціальних феноменів. Створено різноманітні типології дискурсів, диференційовано їх форми та жанри, реалізовано дискурсивні практики. Проте

моральний дискурс у цих класифікаціях майже ніколи не представлено як окрему сферу життя. Зазвичай його розглядають як складник інших ціннісних доміант. Ю. Габермас у моральних нормах вбачає родові риси дискурсу як такого й наголошує, що «через свою невизначеність він представляє, по суті, позаінституційний, або екстрапарадигмальний, дискурс, сферу становлення (або розкладання) будь-якого дискурсу взагалі» [Габермас 1996: 84].

Особливу актуальність аналізу морального дискурсу сучасності надає та обставина, що для сфери духовного життя характерна посилена ретардація мови. Параметри моралі на пряму пов'язані з характером комунікації сучасних суб'єктів моралі, особливо студентської молоді. Як то кажуть, «думаючи, як Коперник, ми говоримо, як Птолемей». Тому ми прагнемо з'ясувати, якими інструментаріями оперує моральний дискурс і як він впливає на комунікативну поведінку студентства. Фактичним матеріалом для написання статті стали спостереження над комунікативною поведінкою студентів Українського гуманітарного інституту, що в м. Бучі Київської області.

Як робоче визначення дискурсу пропонуємо таке формулювання: «Дискурс – це мисленнева діяльність, що регламентується соціокультурними кодами (правилами, традиціями та цінностями) певної суспільної практики (науки, правосуддя, релігії, політики, освіти, медицини тощо), за допомогою якої люди – у межах цієї практики – виробляють та транслюють свої знання та моделі соціального досвіду, реалізують свої пізнавальні та/або комунікативні потреби» [Шевченко 2005: 46]. Зазначимо, що в науковій літературі вживають терміни «моральний дискурс» та «етичний дискурс». У світлі розрізнення моралі, що йде від Гегеля, її можна зарахувати до тих недискурсивних елементів, які впливають на характер морального дискурсу загалом.

У когнітивному аспекті моральний дискурс характеризується такими концептами, що фіксують певні цінності, несуть у собі смисли. Загальною когнітивною базою для користувачів морального дискурсу, зокрема студентів, є і моральна культура народу, який розмовляє своєю мовою і втілює в ній свій духовний та історичний досвід, виховання в сім'ї та школі.

Також важливу роль для становлення мовної особистості відіграє її оточення, прагнення до постійного етичного саморозвитку. Принагідно зауважимо, що комунікативна поведінка кожної людини залежить від того, які ціннісні параметри вона взяла за основу взаємин із іншими. Звичайно, когнітивний (пізнавальний) аспект такої комунікативної поведінки виявляється і формується завдяки тому, що для студентів є надважливим, які етичні норми фіксують ті книги, які вони читають, які культурні заходи вони відвідують. Ми переконані, що кожна така зустріч із митцями слова, музики, пензля тощо є ніби «цеглинкою», яка й закладає когнітивний фундамент для реалізації морального (аморального) вчинку.

Завдяки належності того, хто говорить, до певного лінгвокультурного співтовариства, він завжди перебуває у полоні колективної мовної свідомості та дискурсивних стереотипів [Серажим 2002: 7]. Ця обставина не тільки змушує та обмежує того, хто говорить, а й дозволяє особистісним змістом індивідуального суб'єкта моралі набути значимості для спільноти. Моральні висловлювання особистості знаходять у моральних концептах культури передумову їх сприйняття оточуючими в комунікативній ситуації.

За своїм значенням моральні концепти – суть норми та цінностей. Дослідники розходяться в думках, яка з цих позицій має бути домінантною під час розгляду морального дискурсу. Так, для Ю. Габермаса моральний дискурс – це оперування висловлюваннями, що мають когнітивний статус і претендують на нормативну значущість [Габермас 1999: 325–345]. Аксиологічний аспект дискурсу відходить на другий план і трактується як емотивний, що впливає, але не піддається раціональним процедурам встановлення значимості.

Однак встановлення значення норм та цінностей у конкретному дискурсі недостатньо для його сутнісної характеристики, якою є моральне значення. Оскільки найважливішою метою моралі як шляху правильного життя є вироблення сенсожиттєвих установок людини, то моральний дискурс, за визначенням, є сферою смислоутворення.

Полеміка когнітивістів та антикогнітивістів про те, чи можуть моральні висловлювання бути істинними чи хибними,

втратила колишню гостроту, оскільки стало зрозуміло, що для морального дискурсу головною є не опозиція істина / брехня, а дилема сенс / безглуздя. Безглузді моральні висловлювання сприймають не як гносеологічно неприпустимі, а як морально образливі. У той час, як моральна свідомість робить дискурс його рушійною силою поведінки.

У моральному дискурсі можуть бути різні типи сенсу. По-перше, екзистенційний сенс, що переживає суб'єкт моралі та вкладає у своє дискурсивне висловлювання та вчинки. Це особистісний буттєвий дискурс, покликаний розкрити внутрішній світ особистості у всьому багатстві, насичений різноманітними смислами. Таку можливість студенти УГІ мають під час індивідуальних бесід чи консультацій із психологом. Особливо гостро зазначена проблема постала перед друзями студента, який помер після вакцинації від covid-19. Дев'ятнадцятирічний студент пішов із життя. У серці тих, хто його добре знали (авторка статті була його науковим керівником з написання курсової роботи з історії зарубіжної літератури), утворилася порожнеча. Багато хто із студентів упали в депресію. І тільки вмілі, досвідчені фахівці психологічної лабораторії, застосовуючи різні методи та корекції щодо відновлення здорової особистості, змогли повернути їх до повноцінного життя. Моральні постулати, застосовані учасниками комунікативного процесу під час психотерапії, відіграли важливу роль. Як приклад, зазначимо, що психологи вдавалися і до прийому «позитивного мислення», яке сприяє формуванню позитивної думки у свідомості людини. А думка, як відомо, за допомогою мови «одягається» у позитивне мислення.

По-друге, існує соціальний сенс і цінностей, і суспільної моралі. Зберігаючи єдність значень з екзистенційним рівнем, у сенсі вони наповнені інакше, вбудовані в дію соціальних інститутів та базових громадських практик. Студенти УГІ беруть участь в організації та проведенні різних соціальних проєктів, зокрема «Країна здоров'я», «Шкідливі звички», «Покинуте дитя» та ін. Проте останнім часом чимало здобувачів ЗВО стають волонтерами, допомагають евакуювати людей із «гарячих» воєнних точок, привозять постраждалим продукти харчування, одяг, взуття, а також відбудовують зруйновані

будинки, церкви, приміщення соціального призначення. Комунікативна поведінка студентів із такою категорією населення обов'язково спирається на моральні, ціннісні норми, адже без розуміння їх не може бути такої самопожертви. Розуміючи, що твій моральний вибір рятує життя іншим, ти переглядаєш і свої цінності.

Наведені приклади переконують, що когнітивна природа дискурсу насамперед у тому, що він відбиває в концептах наявні показники моральних відносин, а значною мірою і творить їх. Когнітивна структура морального дискурсу має конструктивістську природу й утворюється в результаті колективного досвіду та мислення людей у їхній комунікативній взаємодії.

Моральний дискурс специфічний тим, що найважливішу роль у ньому відіграє автокомунікація суб'єкта. Завдяки його «внутрішній мові» здійснюється самопрезентація моральної свідомості, осмислення власної поведінки та досвіду, таких феноменів як «голос совісті», «голос серця» тощо. «Внутрішня мова» не обов'язково має експлікований і розгорнутий характер, проте її відсутність говорить про редукцію морального суб'єкта. На думку Ю. Габермаса, у дискурсі ми пропонуємо іншому приєднатися не лише до моральних висловлювань, а й до комунікативної соціальної дії: «Необхідність аргументації виникає з міркувань можливої співучасті, а не пізнання» [Габермас 1999: 340]. Найбільш показовим прикладом тут є взаємодія політичного та морального дискурсу щодо встановлення конкретно-історичного та ангажованого сенсу концептів «соціальна відповідальність», «суспільний борг», «сімейні цінності». Зважаючи на те, що більшість студентів УГІ є християнами, для яких мораль – це не тільки встановлені норми поведінки людини в суспільстві, але й повеління Боже, записане в його заповідях, зазначені етичні категорії мають не тільки теоретичний зміст, але й практичне втілення. Кожен предмет, які вивчають студенти, викладається в контексті християнської інтеграції. Відповідно, комунікативна поведінка майбутніх економістів, учителів англійської мови та зарубіжної літератури, фізичної культури, початкових класів, а також дизайнерів та журналістів буде побудована на основі культури

спілкування, дотримання мовної норми. Вживання вульгарних, інвективних лексем вважається неприпустимим для вихованої мовної особистості, а тим паче, християнина. Адже апостол Павло в посланні до єфесян 4:29 писав: «Нехай жодне слово гниле не виходить із уст ваших, але тільки таке, що добре на потрібне збудування, щоб воно подало благодать тим, хто чує» [Біблія 2022].

Іншим прикладом може бути оформлення морального дискурсу в науковій комунікації, коли студенти пишуть наукові роботи, презентують свої доробки на різних наукових заходах (конференціях, круглих столах, захистах дипломних проєктів тощо). Студенти Українського гуманітарного інституту під час підписання контракту на навчання знайомляться також із «Кодексом честі», у якому прописані основні правила етичної поведінки. Зокрема, у ньому йдеться і про такі поняття як «брехня», «плагіат», «вірність істині», «достовірність результатів».

Третій приклад – це численні види сучасної прикладної етики, які є моральним дискурсом різної професійної діяльності. Усі студенти згаданого ЗВО вивчають «Етику» або «Етику журналістської діяльності». Навчальний процес побудовано так, щоб студенти могли відчувати себе майбутніми фахівцями. Для цього викладачі демонструють відео (або описують ситуацію усно), у якому є морально-етична проблема. Разом зі студентами вони шукають різні варіанти вирішення презентованих проблем. Важливо наголосити на значущості вивчення етики для майбутніх журналістів. Оскільки для них актуальним, як на наш погляд, є представлення правдивої інформації, дуже складним є і моральний вибір, який повинен зробити фахівець, адже більшість масмедійних платформ політично спрямовані. Тому для просування контенту працівники редакції часто-густо вдаються до маніпулятивних методів, що, звичайно, заперечує моральний аспект їхньої комунікативної поведінки.

Провідна роль комунікативного аспекту морального дискурсу виявляється в тому, що когнітивний зміст висловлювань встановлюється в ситуації моральної взаємодії. В імперативному висловленні («ти повинен») суб'єкт дискурсу повідомляє зміст належного іншому, а виконання належного стає свідченням того, що хтось інший зрозумів цей зміст. Якщо

розуміння в комунікації не відбулося, то фраза, що наказує, не має для адресата сенсу. Він, безперечно, розуміє значення слів у висловлюванні та його зміст, проте сама модальність зобов'язання залишається непереконаливою. Так розуміння комунікативного сенсу імперативу стає мотивом поведінки, що не скажеш про когнітивне значення висловлювання. Зважаючи на це, у комунікативній поведінці студентів відсутні конструкції на зразок *я зобов'язаний, це треба зробити негайно* тощо. Натомість продуктивними в їхній комунікативній поведінці є фрази *я розумію свою відповідальність, я хочу виконати це якнайшвидше, голос моєї совісті говорить мені про відповідальність перед Богом, одногрупниками, викладачами та суспільством загалом* тощо. Такі конструкції мають позитивну конотацію, позбавлені примусу до виконання. Навпаки, вони моделюють моральні постулати, сформовані у студентів під впливом християнської свідомості, доброзичливого, толерантного ставлення до них від адміністрації та викладачів ЗВО.

Отже, когнітивний аспект морального дискурсу пов'язаний із встановленням значення цінностей, укладених у концептах моральної свідомості студентів, та репрезентований у їхній комунікативній поведінці.

Біблія канонічна, 66 книг (сучасний переклад Турконяка). Київ: Українське Біблійне Товариство, 2022. URL: <https://kovcheh.com/catalogue/biblii-ukr-pereklad-turkonyaka/>

Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. *Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії*. Київ: Либідь, 1996. С. 84–90.

Габермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? *Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія: Підручник*. Київ: Лібра, 1999. С. 325–345.

Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики). Київ, 2002.

Шевченко І.С. та ін. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. Харків: Константа, 2005.

REFERENCES

Habermas, Yu. (1996). Communicative action and discourse – two forms of everyday communication. *Sytnychenko L. Primary source of communicative philosophy*. Kyiv: Lybid, 84–90 (in Ukr.).

Habermas, Yu. (1999). Morality and morality. Do Kant's Hegelian objections also apply to discursive ethics? *Yermolenko A.M. Communicative practical philosophy: Textbook*. Kyiv: Libra, 325–345 (in Ukr.).

Serazhim, K. (2002). Discourse as a sociolinguistic phenomenon: methodology, architectonics, variability (Based on the materials of modern newspaper journalism). Kyiv (in Ukr.).

Shevchenko, I.S. and others. (2005). Discourse as a cognitive-communicative phenomenon. Kharkiv: Constanta (in Ukr.).

The canonical Bible, 66 books (modern translation by Turkoniak). (2022). Kyiv: Ukrainian Bible Society. URL: <https://kovcheh.com/catalogue/biblii-ukr-pereklad-turkonyaka/>

Статтю отримано 28.11.2022

Svitlana Romanchuk

COGNITIVE ASPECT OF MORAL DISCOURSE IN THE COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF STUDENTS

In the proposed research, the moral discourse of the students' linguistic personality, realized in their communicative behavior, was investigated. It is noted that the analysis of modern moral discourse is particularly relevant due to the fact that language retardation is strongly felt in the sphere of spiritual life. In the cognitive aspect, moral discourse is characterized by such concepts that fix certain values and carry meanings.

The actual basis for writing the article was the author's observations of the communicative behavior of students of the Ukrainian Humanitarian Institute in Bucha, Kyiv region. Therefore, the article states that the general cognitive base for users of moral discourse, in particular students, is the moral culture of the people who speak a certain language and embody their spiritual and historical experience in it, and upbringing in the family, at school, etc.

The understanding of moral discourse in scientific research is carried out through the prism of the definition of Yu. Habermas, for whom moral discourse is the operation of statements that have a cognitive status and claim normative significance. Taking it as the most successful interpretation of the mentioned term, S. Romanchuk represents the moral and value norms implemented by student youth in various forms of communicative behavior. At the same time, she analyzes the cognitive character of students' moral actions.

The article emphasizes that moral discourse is specific in that the most important role in it is played by the subject's self-communication. Thanks to his "inner language", self-presentation of moral consciousness, understanding of one's own behavior and experience, such phenomena as "voice of conscience", "voice of the heart", etc. are directly given.

It is concluded that the cognitive aspect of the moral discourse is related to establishing the value of the values contained in the concepts of moral consciousness of the students and represented in their communicative behavior.

Key words: moral discourse, communicative behavior, cognitive aspect, students of the Ukrainian Humanitarian Institute.